

ЗЕЛЕНЬКО
Галина Іванівна —
член-кореспондент НАН
України, завідувач відділу
політичних інститутів
і процесів Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 31 серпня 2022 року

У доповіді зазначено, що з початком повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україні відбулося істотне прискорення процесів націєтворення. Те, на що раніше потрібні були десятиліття, зараз змінюється за місяці чи навіть тижні. Підкреслено, що Українська держава виявилася значно міцнішою, ніж здавалося, а національна стійкість, як показала війна, ґрунтується насамперед на здатності суспільства до самоорганізації. Саме суспільна самоорганізація і має стати основою повоєнного відновлення України.

Доброго дня, вельмишановні колеги!

Насамперед дозвольте щиро подякувати за надану мені можливість виголосити цю доповідь. Зрозуміло, що під час війни дуже складно аналізувати політичні процеси, оскільки всі важливі рішення ухвалюються в режимі нон-стоп і країна повністю залежить від західної допомоги. Тому нині радше можна говорити про тенденції.

Намагаючись оцінити, наскільки російська воєнна агресія змінила Україну, наш політикум і суспільство і які це матиме наслідки, слід насамперед звернути увагу на значне прискорення процесів націєтворення. Зазвичай політологи порівнюють траєкторію розвитку транзитних суспільств (на кшталт українського) з квадратним колесом, коли потрібен дуже-дуже сильний поштовх, щоб воно перекотилося на нову грань. В Україні такими поштовхами були майдани. Проте зараз війна надала настільки потужного імпульсу, що порівнювати його з майданами неможливо, оскільки йдеться про виживання країни і нації загалом. Те, на що раніше знадобилися б десятиліття, зараз змінюється за місяці чи навіть тижні.

Слід відзначити й той факт, що держава Україна виявилася значно міцнішою, ніж здавалося. Причому, як показала війна, національна стійкість українців ґрунтується передусім на здатності до самоорганізації.

У табл. 1 показано місце України серед деяких країн колишнього соціалістичного блоку станом на 2017 р. Чому саме 2017 р.? Тому що це саме той час, коли в Україні фактично розпочалися реформи.

Водночас слід розуміти, що Україна-переможець і Україна з умовним «Мінськом-3», тобто з окупованими територіями, — це дуже різні ситуації, а тому простір для маневру в цій війні у нас надзвичайно вузький — перемогти або зникнути. Інших альтернатив немає.

Якщо хтось вважає, що війни можна було уникнути, — думаю, що ні, такої можливості не було. Чому? Тому що, по-перше, йдеться про своєрідну громадянську війну на теренах колишнього СРСР, і для України уникнути війни з Росією означало б стати чимось на зразок Білорусі. Однак ментально, за характером політичної культури, ідентичності, історичними особливостями Україна істотно відрізняється від Білорусі, а тому вкрай складно уявити собі подібний шлях для України. По-друге, Україна є для Росії інструментом посилення її політичної могутності. Розширення сфери впливу РФ на Україну, а в разі успіху — й на інші країни колишнього соціалістичного простору, а не лише відновлення СРСР, було б аргументом для всього незахідного світу щодо необхідності почати переорієнтовуватися саме на Росію.

По-третє, судячи з публікацій російських ідеологів, цією війною Росія вирішила на багато десятиліть наперед закрити так зване «українське питання» шляхом повної асиміляції (вищення, вигнання) українців.

Наразі очевидно, що плани Росії якщо не зламані, то значною мірою скориговані, а це означає, що вже слід вести мову про повоєнне відродження України. І зрозуміло, що довоєнна Україна і повоєнна Україна будуть зовсім різними.

Так, останні дані соціологічних досліджень свідчать, що етап громадянської (політичної) самоідентифікації Україна вже пройшла. Зафіксовано такі зміни політичної ідентичності українців:

- загальнонаціональна ідентичність як відчуття належності до держави та нації починає переважати над регіональною;
- понад 90 % громадян, серед яких є представники різних конфесій, етносів і мовних груп, поділяють загальноукраїнську ідентичність;
- знижується рівень суспільної амбівалентності;
- змінюється зовнішньополітична орієнтація;
- зростає соціальний активізм.

Отже, повномасштабне воєнне вторгнення РФ на територію України практично заверши-

Таблиця 1. Індекси розвитку демократії в окремих країнах за даними Freedom House станом на 2017 р. *

Країна	Показники							Інтегральний індекс демократії
	Виборчий процес	Громадянське суспільство	Незалежність медіа	Центральне державне управління	Міське державне управління	Ефективність і незалежність судочинства	Корупція	
Україна	3,50	2,25	4,00	5,75	5,25	6,00	6,00	4,61
Грузія	4,50	3,75	4,00	5,50	5,50	4,75	4,50	4,61
Росія	6,75	6,50	6,50	6,75	6,26	6,50	6,75	6,57
Казахстан	6,75	6,50	6,75	6,75	6,50	6,50	6,75	6,64
Угорщина	2,75	2,50	3,75	4,00	3,00	3,00	4,00	3,29
Словаччина	1,50	1,75	3,00	3,00	2,50	2,75	3,75	2,61
Польща	1,50	1,50	2,75	2,75	1,50	2,75	3,50	2,32
Чехія	1,25	1,75	2,75	2,75	1,75	1,75	3,50	2,21

* Оцінювання проведено за шкалою від 1 до 7, де 1 відображає найвищий рівень демократичного прогресу, а 7 — найнижчий

ло процеси формування політичної нації і значною мірою нівелювало ті соціально-політичні фактори розмежування, які в Україні завжди породжували кризу ідентичності, — такі як релігія, мова, етнічна належність, зовнішньополітичні орієнтації. Трагічні реалії, пов'язані з повномасштабним російським вторгненням, сприяли прискоренню формування серед українців певних монадних спільностей, згуртованих навколо таких стійких ідеологем, як сильна нація, сильна держава, єдина державна мова, спільний ворог, захист через інтеграцію до ЄС та НАТО. Такі результати нині є стійким трендом, оскільки українське суспільство демонструє їх уже восьмий рік поспіль. Крім того, в Україні стала виразною національна ідея — вистояти у війні з Росією, а також національна ревіталізація.

Водночас у повоєнній Україні залишаються проблеми системного характеру, які стосуються інституційної спроможності держави. Хоча війна здивувала нас і в цій площині, оскільки державні інститути продемонстрували неочікувану стійкість і спроможність. І це свідчить про істотні якісні зміни, які відбулися, зокрема, й у системі політичних інститутів.

Як відомо, в Україні за президентства Віктора Януковича відбулася консолідація кланово-олігархічного політичного режиму з вкрай нездоровими процесами у соціумі, що характеризувалася такими ознаками:

- феномен *state capture* — держава, приватизована фінансово-промисловими групами;
- нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція);
- наявність особистих зобов'язань та обцинної солідарності між «патроном» та «клієнтом»;
- систематичне порушення громадянських прав і свобод;
- слабе громадянське суспільство, відсутність демократичних механізмів взаємодії влади і суспільства;
- інститути політичної участі використовувалися в інтересах вузькоелітарних, пов'язаних з владою груп;

- влада була зосереджена в руках вузького кола олігархів, пов'язаних між собою неформальними, часто сімейними, відносинами, і забезпечувала не державні, а їхні особисті інтереси;

- слабкість політичних партій, обмеженість їх впливу на ухвалення політичних рішень.

Тобто в країні склалася ситуація, коли держава, яка фактично була приватизована фінансово-промисловими групами, і суспільство існували ніби у паралельних вимірах, і при цьому і держава, і суспільство були інституційно слабкими.

Все почало змінюватися після 2014 р. під впливом Євромайдану, російської агресії і підписання угоди про євроасоціацію, а нового імпульсу надала так звана «електоральна революція» 2019 р., коли президентом було обрано позасистемного Володимира Зеленського. Часто лунає думка, що і у 2014, і у 2019 роках президентські вибори стали результатом олігархічного консенсусу. Дійсно, скоріше так, ніж ні, оскільки наявна в Україні система інкорпорації політичного класу унеможливила приход до влади незалежного політика. Проте, як би там не було, за ці 8 років вдалося ухвалити велику кількість нормативно-правових актів, під впливом яких докорінно змінюється інституційна матриця і Україна, хоча й повільно, відходить від кланово-олігархічного політичного режиму. Йдеться про:

1) посилення процесів політичної конкуренції завдяки розширенню повноважень парламенту і поверненню до парламентсько-президентської республіки; це, у свою чергу, посилило процеси дисперсії влади, що відповідає українській ментальності;

2) запровадження електронного декларування для народних депутатів, депутатів місцевих представницьких органів, державних службовців, чиновників та ін., що сприяє істотному зниженню політичної корупції;

3) децентралізацію фінансів і адміністративно-територіальну реформу, що стимулює розвиток регіонів і так само створює підґрунтя для посилення політичної конкуренції завдяки дифузії влади;

4) запровадження пропорційної виборчої системи з регіональними списками і преференційним голосуванням, що стимулює оновлення політичних партій;

5) запровадження державного фінансування політичних партій, що знижує їх залежність від олігархічного капіталу;

6) реформу держслужби, основна ідея якої полягає в реалізації філософії сервісно-орієнтованої держави, та формування антикорупційних органів;

7) зміцнення організацій громадянського суспільства, трансформацію ціннісної системи, зміну зовнішньополітичних пріоритетів у напрямі європейських цінностей; при цьому в соціумі спрацьовує також «закон сполучених посудин»;

8) посилення міжособистісної та інституційної довіри, яке спостерігається від початку повномасштабної російської агресії, що є основою для розвитку соціального капіталу.

Як наслідок, інтегральний індекс демократії в Україні істотно поліпшився, змінившись від 4,61 у 2017 р. до 3,39 у 2020 р. (табл. 2). Зважаючи на те, що за цими цифрами стоять вкрай малорухливі маркери, це свідчить про дуже істотні якісні зміни в країні. Причому таких змін

не спостерігалось ані після майдану 2004 р., ані після Євромайдану.

З огляду на те, що зазначені нововведення мають кумулятивний ефект, є підстави для оптимізму щодо інституційних змін політичної системи України загалом.

Якими ж мають бути ключові завдання повоєнного відновлення України?

На наш погляд, одним з найголовніших завдань є розбудова інституційної спроможності держави. При цьому хоча звернути увагу на одну важливу річ: розбудова інституційної спроможності держави є одним з основних пунктів Національної програми відновлення України, яку було представлено 4–5 липня 2022 р. на конференції з відновлення України в м. Лугано (Швейцарія). Це свідчить про те, що з боку влади є розуміння необхідності постановки проблеми саме в такому аспекті.

Коли йдеться про інституційну спроможність держави, маються на увазі функції, які виконують органи державної влади, і результат, який забезпечує виконання цих функцій. Скептики можуть заперечити: яка може бути інституційна спроможність держави, коли в неї немає грошей? Однак це справедливо лише частково. Очевидно, що сьогодні держава не

Таблиця 2. Показники розвитку демократії в Україні в 2007–2020 рр. за даними Freedom House

Показники	Роки										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2020
Демократичність управління на рівні центральної влади	4,75	4,75	5,00	5,00	5,50	5,75	5,75	4,29	3,93	3,93	2,71
Виборчий процес	3,00	3,00	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	3,50	3,50	4,25
Розвиток громадянського суспільства	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50	2,25	2,25	5,0
Незалежність ЗМІ	3,75	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	4,25	4,00	4,00	3,75
Демократичність управління на рівні місцевих органів влади	5,25	5,25	5,25	5,25	5,50	5,50	5,50	5,50	5,50	5,25	3,25
Ефективність і незалежність судочинства	4,50	4,75	5,00	5,00	5,50	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00	2,5
Рівень корупції	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00	6,25	6,00	6,00	2,25
Інтегральний індекс демократії	4,25	4,25	4,39	4,39	4,61	4,82	4,86	4,93	4,75	4,68	3,39

може (та й недоцільно це для неї) виконувати ту кількість функцій, яку виконувала до війни. А це означає, що потрібно провести їх інвентаризацію і, як результат, — своєрідну санацію держави.

Незважаючи на воєнний стан, необхідно продовжувати рухатися в напрямі змінення правил гри в політиці, важливі кроки в якому вже зроблено за останні вісім років.

Сьогодні в Україні простежується тенденція до посилення інституту президентства, а політична сцена фактично обнулилася, що цілком природно для воєнного стану. Однак це знову породжує у суспільстві дискусію, яка модель організації влади краща — президентська чи парламентська. І тут важливо застерегти від посилення авторитаризму, щоб не припуститися тих самих помилок, які стали причиною і першого, і другого майданів. Оскільки Україні притаманна багатоманітність і здатність до самоорганізації, оптимальною для нас, на мій погляд, є модель консолідації демократії, побудованої на залученні, а не виключенні, різних спільнот до вироблення державної політики.

У галузі внутрішньої політики вкрай важливо унеможливити відродження довоєнних політичних практик через завершення інституціоналізації влади — створення чітких правил гри для органів державної влади, основаних на прийнятті відповідних законів і процесуальних норм. Адже подолати неефективність держави можна лише змінивши правила гри так, щоб унеможливити політичну корупцію.

Зараз, на мою думку, незважаючи на війну, дуже слушний час для ухвалення законів, які б ліквідували лакуни, що можуть призвести до відтворення довоєнних політичних практик. Чому? По-перше, сьогодні дуже високим є рівень підтримки президента. По-друге, в парламенті все ще є однопартійна більшість, з одного боку, а з іншого — зараз істотно послабився вплив фінансово-промислових груп. Відхід Ріната Ахметова і Вадима Столара з медійного ринку (неважливо, з яких причин) — яскраве тому підтвердження. По-третє, у суспільстві є запит на зміни. І нині очевидно, що політична матриця дуже відстає і не відповідає вимогам і

якості суспільства. Наразі країна активно змінюється завдяки цифровізації. Це добре відчули на собі люди, які змушені були виїхати від війни в країни Європи. Так само стався вибух суспільної самоорганізації — через волонтерство, створення загонів територіальної оборони. У суспільстві дуже зріс запит на соціальну справедливість, досягти якої неможливо без дотримання однакових для всіх правил гри, що, до речі, і становить суть правової держави. При цьому слід розуміти, що вікно можливостей, яке відкрилося, як не дивно, з початком війни, має вкрай обмежені часові рамки. На фоні наслідків бойових дій, катастрофічного падіння рівня життя, демографічних проблем неминучим буде своєрідний відкат тієї громадянської ідентичності, про яку йшлося вище, а це означатиме небачену раніше радикалізацію політичної сцени.

Отже, розуміння цього і необхідність мати результати відповідних досліджень прикладного характеру ставить перед установами НАН України суспільного профілю завдання щодо своєрідної мобілізації задля вироблення рецептів подолання проблем, які неминуче постають перед державою в умовах війни і, сподіваюся, швидкого повоєнного відновлення. По суті, йдеться і про мобілізацію науки, і про підтвердження нашої інституційної спроможності.

Задля цього, на мою думку, важливо переорієнтуватися на дослідження інституційної спроможності держави, ліній соціально-політичних розмежувань і, зрештою, механізмів консолідації українського суспільства.

В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України реалізується кілька проектів за цими напрямками, однак вони виконуються зусиллями невеликої групи дослідників, чиїх ресурсів замало для аналізу такої великої кількості даних. За цією тематикою доцільно започаткувати ґрунтовні міждисциплінарні проекти, оскільки інституційна спроможність (*state capacity*), консолідація суспільства, соціально-політичні розмежування визначають можливості держави щодо ефективного формулювання і реалізації

власної внутрішньої і зовнішньої політики. І вивчення рецептів успіху нам вкрай необхідне.

На шляху «вмонтування» України в глобальний контекст, очевидно, необхідними є дослідження з вивчення глобальних трендів і місця України у світі, який постійно змінюється. Однак зараз склалася парадоксальна, на мій погляд, ситуація. Неурядові організації в Україні видають дуже багато аналітики, яка стосується, безумовно, важливих прикладних питань — реформ, безвізу, гендерних досліджень, інфраструктури, безпеки, внутрішньо переміщених осіб, тобто тих тем, які фінансуються саме західними структурами. Натомість у них майже відсутні такі теми, як, наприклад, вивчення регіонів, можливостей реалізації українських інтересів тощо. Також буквально на пальцях можна перелічити дослідження, які стосуються країн Близького Сходу, Китаю, Латинської Америки, Африки чи тієї самої Росії. Тому, на мою думку, Академія як установа, що фінансується державою, мала б більше займатися тими проблемами, які не цікаві західним грантодавцям, але є вкрай важливими для нашої країни.

Очевидно, що мейнстрімом мають стати дослідження, спрямовані на вивчення питань європейського майбутнього України з огляду на надання нам статусу кандидата у члени Євросоюзу. Водночас важливим є вироблення моделі фронтиру для України, щоб не стати країною, де є лише ВПК, аграрний сектор та держслужбовці. По суті, від цього залежить, чи ми залишимося регіональною аграрною державою, чи перетворимося на такого собі східноєвропейського економічного тигра. При цьому головний акцент у таких дослідженнях слід робити не стільки на вивченні окремих країн, скільки на тому, як ці країни вирішували проблеми, подібні до нинішніх українських.

Що стосується досліджень механізмів інтеграції українського соціуму, то в рамках цього напрямку доцільно акцентувати увагу на вивченні трансформації ціннісних орієнтацій населення; соціальних чинників демократизації політичної системи України; дослідженні рівня розвитку соціального капіталу; інформаційної політики; етнонаціональної політики і етнічних меншин; політичної (громадянської) освіти тощо.

З огляду на реформу децентралізації в Україні істотно змінився і продовжує змінюватися політичний ландшафт. Війна фактично обнулила політичну сцену України. Слід розуміти, що в повоєнній Україні з'являться нові політичні актори, які, ймовірно, будуть ще радикальніші (одні більш раціональні, інші — більш популістичні), поглибитись розкол по лінії «центр — регіони». Війна істотно змінить політичну мозаїку України, і соціально-політичні розмежування стануть глибшими. Це закладає низку потенційних конфліктів у державі і вже зараз потребує вивчення соціально-політичних процесів на місцях, механізмів інтеракції по лінії «центр — регіони», ймовірних конфліктів між центром і регіонами і необхідності повоєнної відбудови інфраструктури.

Отже, підсумовуючи, наголошу, що в Україні відбулися і відбуваються колосальні позитивні якісні зміни, насамперед на рівні суспільства, однак повоєнні виклики аж ніяк не компенсуються цими змінами. Фактично зараз закладаються нові передумови для подальшої траєкторії розвитку країни. Від того, які напрями й інструменти буде обрано, залежить доля країни.

Дякую за увагу!

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. Мележик*

Galyna I. Zelenko

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7219-4703>

NATIONAL REVIVAL OF UKRAINE IN POST-WAR PERIOD

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, August 31, 2022

The report states that with the beginning of Russia's full-scale military invasion, there was a significant acceleration of nation-building processes in Ukraine. What used to take decades is now being changed in months or even weeks. It is emphasized that Ukrainian state turned out to be much stronger than it seemed, and national stability, as the war showed, is based primarily on the ability of society to self-organize. This social self-organization should become the basis of Ukraine's post-war recovery.